

GABRIEL TARDE

ΕΝΑΣ «DILETTANTE»

Ἡ ΕΝΑΣ «ΠΡΟΔΡΟΜΙΚΟΣ» ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΟΣ ;

Τῆς κ. ΑΡΤΕΜΙΔΟΣ Φ. ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ

Καθηγήτριας τῆς Κοινωνιολογίας εἰς τὸ American University (Washington, D.C.)

I

Ἡ ἀμερικανικὴ κοινωνιολογικὴ ἔρευνα, ἡ ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν διαρκῶς καὶ πληρεστέραν ἐξοικείωσίν μας μετὰ τὴν κοινωνιολογικὴν σκέψιν εἰς τὰς ἀδιαλείπτους παραλλαγὰς καὶ μεταλλαγὰς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον καὶ ἀπὸ περιόδου εἰς περίοδον, στρέφεται ἤδη μετὰ ἰδιάζον ἐνδιαφέρον εἰς μελετήματα, ἰδίως τῶν Εὐρωπαϊῶν ἐκείνων στοχαστῶν, οἱ ὅποιοι, ἐνῶ εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν διεδραμάτισαν ρόλους σημαντικοὺς εἰς τὰς συζητήσεις καὶ θεωρήσεις περὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα, ἔχουν περάσει, μετὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ χρόνου, εἰς τὴν λήθην.

Μεταξὺ τῶν στοχαστῶν αὐτῶν, τῶν διαπτόντων ἀστέρων, συγκαταλέγεται καὶ ὁ Gabriel Tarde (1843—1904). Εἶναι προφανές, ὅτι, ἐφ' ὅσον τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων του δὲν ἔχουν ἀκόμη μεταφρασθῆ εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν καὶ ἐφ' ὅσον τὰ ἄρθρα του εἰς ποικίλα περιοδικὰ τῆς ἐποχῆς του, ὡς καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀνεκδότων σημειώσεών του δὲν εἶναι εὐρύτερον προσιτὰ, ὁ Tarde παραμένει, οὐσιαστικῶς, ἓνας «ξεχασμένος Γάλλος κοινωνιολόγος». Εἶναι ἀληθές, ὅτι εἰς μερικὰ παλαιότερα ἄκρως σοβαρὰ καὶ ἔγκυρα μελετήματα Ἀμερικανῶν, κοινωνιολογικοῦ ἢ μᾶλλον γενικωτέρου χαρακτῆρος, συναντῶμεν ὠρισμένας ἐνδεικτικὰς παρατηρήσεις καὶ κρίσεις ἐπὶ τῶν κοινωνιολογικῶν πρωτίστως ἀπόψεων καὶ θέσεων τούτου.

Ἐπὶ παραδείγματι, ὁ Willian James (1842—1910), ὁ διεθνῶς γνωστὸς ψυχολόγος καὶ φιλόσοφος, ὁ φερόμενος ὡς ἡγέτης τοῦ ἀμερικανικοῦ πραγματισμοῦ, εἶχε χαρακτηρίσει τὸ ἔργον τοῦ Tarde ὡς «... ἓνα ἔργον μεγαλοφυοῦς»⁽¹⁾. Ὁ ἕτερος μέγας Ἀμερικανὸς φιλόσοφος, ὁ ὅποιος διηύρυνε τὸ κίνημα αὐτὸ καὶ ὁ ὅποιος ἔχει βαθύτατα ἐπηρεάσει τὴν ὅλην ἀμερικανικὴν σκέψιν, ἰδίως

Σημ. Τὸ παρὸν μελῆμα στηρίζεται εἰς ἔρευναν τῆς συγγραφέως, ἀνακοινωθεῖσαν τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1970, εἰς τὸ ἐτήσιον συνέδριον τῆς American Sociological Association.

ἐπὶ τοῦ εὐαισθήτου τομέως τῆς ἀγωγῆς, ἦτοι ὁ John Dewey (1859 — 1952), εἶχε παρατηρήσει ὅτι μερικαὶ ἀπὸ τὰς κοινωνιολογικὰς ἀντιλήψεις τοῦ Tarde, ἂν καὶ ἐνεῖχον ὀρισμένα προδρομικὰ στοιχεῖα, ἔχουν ἐν τούτοις παροραθῆ (²). Ἀργότερον, ὁ δρ. Everett Hughes, ἓνας ἐκ τῶν γνωστῶν συγχρόνων Ἀμερικανῶν κοινωνιολόγων, εἰς ἄρθρον του ὑπὸ τὸν ἐνδεικτικὸν τίτλον «Ἡ Οἰκονομικὴ Ψυχολογία τοῦ Tarde - ἓνα ἄγνωστον κλασσικὸν ἔργον ὑπὸ ἐνὸς λησμονηθέντος κοινωνιολόγου» ὑπεγράμμισε, ὅτι «... μελετῶντες ἔργα, ὅπως αὐτὸ... ἀνακαλύπτομεν ὅτι μερικαὶ ἀπὸ τὰς ἰδέας, τὰς ὁποίας θεωροῦμεν νέας καὶ προσφιλεῖς, ἔχουν ἀπὸ μακροῦ διατυπωθῆ», ὡς κατ' αὐτὸν εἶναι αἱ ἰδέαι περὶ κοπώσεως τῶν ἐργατῶν βιομηχανίας, περὶ τοῦ τρόπου χρησιμοποίησεως τοῦ χρόνου ἀναπαύσεώς των, περὶ καταναλώσεως κτλ. (³). Ἐπίσης, ὁ Paul Lazarsfeld, τοῦ Columbia University, ὁ ὁποῖος ἠγεῖται ἐν πολλοῖς τοῦ σημερινοῦ κινήματος τοῦ δημιουργικοῦ ἱστορισμοῦ εἰς τὸν χῶρον τῆς κοινωνιολογίας, ἔχει τονίσει, ὅτι «... τὸ ἔργον τοῦ Tarde, ὅπως καὶ τὸ ἔργον ἄλλων... κλασσικῶν, εἶναι ἄξιον μελέτης» (⁴).

Παρατηροῦμεν ἐνταῦθα, ὅτι αἱ κρίσεις καὶ αἱ παροτρύνσεις αὐταί, ἂν καὶ τόσον ἔγκυροι, δὲν ἐπροκάλεσαν τὸ ἐνδιαφέρον τῶν νεωτέρων κοινωνιολόγων διὰ τὸ ἔργον τοῦ Tarde. Πρὸς τούτοις, ὀρισμένοι παρατηρήσεις καὶ χαρακτηρισμοί, ἐλάχιστα δόκιμοι, ἐπαναλαμβανόμενοι στερεοτύπως εἰς τὰς ἐκδόσεις τῆς ἱστορίας τῆς κοινωνιολογίας ἀποθαρρύνουν μᾶλλον ἀντὶ νὰ προάγουν τὴν ἐξ ἀντικειμένου γνωριμίαν μὲ τὸν Γάλλον αὐτὸν διανοούμενον. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἓνα πρόσφατον μελέτημα ἐπὶ τοῦ Tarde εἰς τὴν σειρὰν «Heritage of Sociology» (⁵) ἤλθε νὰ διευρύνῃ κάπως τὴν βάσιν διὰ μίαν πλέον ἄμεσον ἐπαφὴν τῶν σημερινῶν Ἀμερικανῶν κοινωνιολόγων μὲ τὸν Γάλλον αὐτὸν στοχαστὴν ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, τὰ περιθώρια διὰ μίαν γενικωτέραν καὶ πλέον πολὺπλευρον ἔρευναν παραμένουν ἐξόχως μεγάλα. Καί, προφανῶς, ἀπαραίτητος προϋπόθεσις διὰ τὴν ἔρευναν αὐτὴν εἶναι ἡ μετάφρασις, μετὰ σχετικῶν σχολίων, τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Tarde.

Εἶναι χαρακτηριστικόν, ὅτι ὁ Robert Merton, ἓνας ἐκ τῶν πλέον γνωστῶν Ἀμερικανῶν θεωρητικῶν κοινωνιολόγων, ὑπογραμμίζει ὅτι «... οἱ κοινωνιολόγοι, εἰδικώτερον ὡς οἱ μελετηταὶ τῶν κοινωνικῶν φαινομένων καὶ ὄχι ὡς οἱ ἱστορικοὶ τῆς κοινωνιολογίας, ἔχουν κάθε λόγον νὰ μελετοῦν τὸν Weber, τὸν Durkheim, τὸν Simmel...» (⁶), ὅλους ἐκείνους, μὲ ἄλλους λόγους, οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἐπιβληθῆ, ἐξ αἰτίας αὐτῶν ἢ ἐκείνων τῶν συντελεστῶν καὶ συνθηκῶν, ὡς οἱ θεμελιωταὶ τῆς κοινωνιολογίας ἢ, ἔστω, ὡς οἱ σημαίνοντες ἐργάται της. Ὁ Merton, ὡς καὶ πλείστοι ἄλλοι μαζί του, ἐπιμένουν νὰ ἀγνοοῦν τὸν Tarde.

Ἄλλά, εἶναι ἄραγε ἡ παράλειψις τοῦ ὀνόματος τοῦ Tarde ἀπὸ τὴν χορείαν τῶν στοχαστῶν αὐτῶν πλήρως δικαιολογημένη; Ἐκ τῆς πλευρᾶς μου, εἰς τὴν φροντίδα νὰ μελετήσω συγκριτικῶς τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν ἀμερικανικὴν κοινωνιολογικὴν σκέψιν καὶ νὰ ἐτοιμάσω ἐν συνεχείᾳ τὴν μετάφρασιν εἰς τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν καὶ ἀνάλυσιν τοῦ ἔργου τοῦ Tarde «L'Opinion et la Foule» (⁷), συχνὰ διερωτήθην, ἂν ὁ συγγραφεὺς αὐτὸς εἶναι, πράγματι, ἓνας

προδρομικός κοινωνιολόγος ἢ πρόκειται, ἀπλῶς, περὶ ἑνὸς ἐκλεκτικοῦ παρατηρητοῦ τῶν κοινωνικῶν ἐξελίξεων ἢ μᾶλλον περὶ ἑνὸς dilettante ;

Κατὰ κάποιον τρόπον, ἀπάντησις εἰς τὸ ἐρώτημα αὐτὸ δὲν ἔχει ἀκόμη δοθῆ οὔτε ὑπὸ τῆς συγχρόνου γαλλικῆς κοινωνιολογίας. Εἰς σχετικὴν ἔρευνάν μου, ὁ διεθνῶς γνωστὸς Γάλλος κοινωνιολόγος Raymond Aron, μού ἀπήντησε ὅτι «... διὰ λόγους τοὺς ὁποίους ἡ γαλλικὴ κοινωνιολογία ὀφείλει νὰ ἐξετάσῃ, τὸ ἔργον τοῦ Tarde παραμένει ἀνεπαρκῶς γνωστόν, ὅτι... ἡ θέσις του εἰς τὴν γαλλικὴν σκέψιν εἶναι περιορισμένη, ὅτι... τὰ δεδομένα αὐτὰ δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένα κάποιας ἀδικίας... » (8). Ὁ Jean Stoetzel, τοῦ «Centre d'Études Sociologiques» ὑπεγράμμισεν εἰς τὴν ἀπάντησίν του ὅτι ὁ Tarde εἶναι ἕνας ἐκ τῶν ἀξιολόγων πρωτοπόρων τῆς κοινωνιολογίας, τοῦ ὁποίου τὸ ἔργον πρέπει νὰ τύχῃ τῆς προσοχῆς τῶν συγχρόνων κοινωνιολόγων (9). Ἐπίσης, ὁ Georges Friedmann, τοῦ αὐτοῦ Κέντρου Κοινωνιολογικῶν Μελετῶν, εἰς τὸ Παρίσι, μού παρέσχε τὴν ἄκρως ἐνδεικτικὴν πληροφορίαν ὅτι «... εἰς τοὺς σημερινοὺς γαλλικοὺς κοινωνιολογικοὺς κύκλους διαφαίνεται τὰρα ἕνα πνεῦμα πλέον δεκτικόν διὰ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Tarde... » (10). Ἀνάλογοι εἶναι καὶ αἱ ἀπόψεις καὶ ἄλλων Γάλλων κοινωνιολόγων, ἀνεξαρτήτως μάλιστα ἰδεολογικῶν προσανατολισμῶν ἢ τῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς εἰς τὴν ὁποίαν ἕκαστος ἀνήκει.

Ἀλλά, ἄς προχωρήσωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν χαρακτηριστικωτέρων κοινωνιολογικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Tarde, μὲ βάσιν πάντοτε τὰ συναφῆ στοιχεία ἐκ τῆς ἐρέυνης μας αὐτῆς.

II

Ἐπισημαίνομεν, ἐν πρώτοις, τὸ γεγονός ὅτι, ὅταν σοβαροὶ τότε παράγοντες εἰς τοὺς γαλλικοὺς ἀκαδημαϊκοὺς κύκλους ἐνεθάρρουν τὸν Gabriel Tarde νὰ θέσῃ ὑποψηφιότητα καθηγητοῦ εἰς τὸ περίφημον College de France διὰ τὴν κενωθείσαν (1899) ἔδραν τῆς Συγχρόνου Φιλοσοφίας, τὴν ὁποίαν διεκδικούσε ὁ γνωστὸς φιλόσοφος Henri Bergson, οὗτος ἔσπευσε νὰ ὑποβάλλῃ πρότασιν, ὅπως ἡ ἔδρα αὐτὴ μετονομασθῇ εἰς ἔδραν Συγχρόνου Κοινωνιολογίας. Τελικῶς, ὅταν ἡ πρότασις ἀπερρίφθη, ὁ Tarde ἐζήτησε καὶ διησφάλισε τὸ δικαίωμα νὰ ἐπιλέγῃ ὁ ἴδιος, κατὰ τὴν ἀπόλυτον κρίσιν του, τὰ διδασκόμενα μαθήματα.

Ὁ Tarde προήρχετο ἀπὸ τὴν ἐπαρχιακὴν πολίχνην Sarlat (ἀνατολικῶς τῆς πόλεως Bordeaux). Εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς πολίχνης αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἀνῆκε εἰς τοὺς Jésuites, ἐπέδειξε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον καὶ ἐσημείωσε ἐξαιρετικὴν ἐπίδοσιν τόσον εἰς τὸν κύκλον τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας, ὡργανωμένης περὶ τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν λατινικὴν σκέψιν, ὅσον καὶ εἰς τὸν κύκλον τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καί, κυρίως, εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ τὴν βιολογίαν. Δι' ἕνα διάστημα, ἐπεδόθη εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν μελέτην τοῦ δράματος. Ἀργότερον ἐσπούδασε Νομικὴν καί, ἐν συνεχείᾳ, διωρίσθη καὶ ὑπηρέτησε ὡς Δικαστής (1875—1894) εἰς τὴν γενέτειράν του.

Ἐνασκῶν ἐπὶ μακρὸν τὰ καθήκοντα τοῦ Δικαστοῦ, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ

μελετήση και θεωρητικῶς τὸ πάντοτε σύνθετον και ζωτικὸν διὰ τὰς κοινωνικὰς ἐπιστήμας θέμα τῆς ἐγκληματικότητος. Παραλλήλως, ὠθούμενος ἀπὸ μίαν ἰσχυρὰν πνευματικὴν ἀνησυχίαν και ἀπὸ μίαν ἀσίγαστον κριτικὴν διάθεσιν, εἶχε ἀποδοθῆ εἰς τὴν ἐντατικὴν μελέτην τῶν ἔργων τοῦ Comte, τοῦ Spenser, τοῦ Hegel και τοῦ John Stuart Mill. Συμφωνοῦμεν πλήρως μὲ τὸν Terry Clark εἰς τὴν παρατήρησιν (1), ὅτι ἀπὸ τὰ μελετήματα τοῦ πρώτου και κυρίως ἀπὸ τὸ ἔργον «L'enchâînement des idées fondamentales dans les sciences et l'histoire» ὁ Tarde ἐνεπνεύσθη εἰς τὰς σκέψεις του περὶ τῆς μιμήσεως ὡς συντελεστοῦ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἀπὸ τὰ μελετήματα τοῦ δευτέρου, ὁ ὁποῖος ἐξετιμᾶιο βαθύτατα εἰς τὴν Γαλλίαν, ὑπεκινήθη εἰς τὴν ἀναζήτησιν ἀρχῶν, αἱ ὁποῖαι διέπουν συγχρόνως και τὰ φυσικὰ και τὰ βιολογικὰ και τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Ἀπὸ τὸν τρίτον, τοῦ ὁποῖου ἡ ἐπίδρασις και εἰς τοὺς συγχρόνους του και εἰς τὴν μετέπειτα εὐρωπαϊκὴν σκέψιν ὑπῆρξε ἀποφασιστικῆς σημασίας, ἀντελήφθη τὴν ἔννοιαν τῆς διαλεκτικῆς κινήσεως, ἤτοι τῆς διαδικασίας πρὸς νέας συνθέσεις ἐκ τῶν θέσεων και ἀντιθέσεων. Ἀπὸ τὸν τέταρτον ἐνισχύθη εἰς τὰς ἀντιλήψεις του περὶ τῆς λογικῆς και τῆς ἐπιστήμης, τὰς ὁποίας βραδύτερον ἠθέλησε νὰ ἐπανερμηνεύσῃ και νὰ ἐπεκτείνῃ.

Εἰς τὸ Παρίσι ὁ ἐπαρχιακὸς αὐτὸς Δικαστὴς ἐφθασε τὸ 1894 διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὰ καθήκοντα τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἐγκληματικῆς Στατιστικῆς τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης. Ἦτο τότε μία περίοδος ἐντόνων πνευματικῶν διαμαχῶν περὶ τὰ αἷτια τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, ὡς και ὀξυτάτων πολιτικῶν ἀγώνων, οἱ ὁποῖοι ἀντικατόπτριζον, ἐν τελευταία ἀναλύσει, νέα δεδομένα εἰς ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς, διαμορφούμενα ἀπὸ τὴν ταχεῖαν βιομηχανικὴν πρόοδον.

Ἡ συμμετοχὴ τοῦ Tarde εἰς τὰς πνευματικὰς κυρίως διαμάχας ἐπὶ ἀκαδημαϊκοῦ μᾶλλον ἐπιπέδου ὑπῆρξε τόσον ἄμεσος ὅσον και βαθύτατα αἰσθητή. Ὡς ἀντιπρόεδρος τοῦ Institut International de Sociologie, τὸ ὁποῖον εἶχε ἰδρυθῆ τὸ 1893 και διὰ νὰ ἐκφράσῃ και διὰ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ γενικευόμενον ἐνδιαφέρον διὰ τὰς κοινωνιολογικὰς μελέτας, και ὡς μέλος ἐκ τῶν πλέον ἐνεργῶν τῆς Société de Sociologie de Paris, οὗτος ἐπεβλήθη και εἰς τοὺς γαλλικοὺς και εἰς τοὺς διεθνεῖς κύκλους ὡς ὁ φορεὺς τῶν πλέον ἐγκύρων κοινωνιολογικῶν ἀντιλήψεων. Χάρις εἰς τὸ πλῆθος τῶν ἀρθρων του εἰς εἰδικὰ περιοδικὰ, τὰς ἀνακοινώσεις του εἰς γαλλικὰ και διεθνή συνέδρια και συμπόσια, τῆς μεταφράσεως μερικῶν ἐκ τῶν ἔργων του εἰς ξένας γλώσσας, τῆς προσοχῆς τῆς ὁποίας ὀρισεμένοι του ἀπόψεις ἔτυχον εἰς τοὺς ἄκρως προχωρημένους ἀμερικανικοὺς φιλοσοφικοὺς και κοινωνιολογικοὺς κύκλους τότε μὲ κέντρον μερικὰ πανεπιστήμια, και ἰδιαίτερος τὸ Columbia University, ὁ Tarde ἔτυχε μεγίστης ἀναγνωρίσεως, ὀλίγον μετὰ τὴν παρουσίαν του εἰς τὸ Collège de France, νὰ ἐκλεγῆ Μέλος τῆς Académie des Sciences Morales et Politiques

III

Μὲ τὸν Tarde εἰς τὸ περίφημον αὐτὸ γαλλικὸν κέντρον ἀνωτάτης παιδείας, τὸ Collège, ἡ ἔδρα τῆς Συγχρόνου Φιλοσοφίας κατέστη, κατ' οὐσίαν,

ἔδρα τῆς Συγχρόνου Κοινωνιολογίας. Ἔτσι, ἡ κοινωνιολογία προσελάμβανε τὸν χαρακτήρα ἐπιστήμης καὶ κύρος ἀκαδημαϊκόν. Εἰδικώτερον, ἡ ἔδρα αὐτὴ ἤρχισε νὰ ἀσκήῃ ἐπίδρασιν βαθυτάτην εἰς τὰς τάσεις καὶ προσπαθείας πρὸς μελέτην ὄλων τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων καὶ φαινομένων.

Ὁ Tarde, ἀδέσμευτος ἀπὸ τὴν πλουσίαν φιλοσοφικὴν παράδοσιν τῆς ἔδρας του, ἐδίδασκε *Psychologie Intermentale*, *Transformations du Droit*, *la Philosophie de Cournot* καὶ *Inter Psychologie*, πάντα δὲ ταῦτα ἀπὸ σαφῶς κοινωνιολογικῶν θεωρήσεων. Πρὸς τοῦτοις, στηριζόμενος εἰς πλῆθος παρατηρήσεων εἰς σημειωματάρια, τὰ ὁποῖα ἐτήρει μὲ ἰδιαίτους ἐπιμέλειαν⁽¹²⁾, ἠτοιμάζετο νὰ διδάξῃ ἓνα νέον μάθημα ὑπὸ τὸν ἐνδεικτικὸν τίτλον *La Conversation*. Εἰς τὴν αἴθουσαν παραδόσεως ἦσαν συνήθως νομομαθεῖς, δικαστικοί, καθηγηταὶ Λυκείων, διανοούμενοι γνωστοί, δημοσιογράφοι καὶ ἄλλοι ἡγετικοὶ παράγοντες, οἱ ὁποῖοι συνετέλουν, μὲ τὴν σειρὰν των, εἰς τὴν περαιτέρω προαγωγὴν, θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς, τῆς κοινωνιολογικῆς θεωρήσεως καὶ ἀντιμετωπίσεως τῶν κοινωνικῶν πραγμάτων. Γενικώτερον, τὸ Παρίσι, χάρις εἰς τὸ δεδομένον αὐτό, ὀφειλόμενον καὶ εἰς ἄλλους συντελεστάς, ἀπέβη τὸ κέντρον εἰς τὸ ὁποῖον ἐκυκλοφόρουν δημιουργικῶς κοινωνιολογικαὶ ἀντιλήψεις ἀπὸ παντοῦ. Ἄν τὸ ὄλον κλίμα δὲν ἦνόνει κάτι, τοῦτο ἦτο αἱ ἀγγλικαὶ χρησιμοθηρικαὶ κοινωνιολογικαὶ ἀντιλήψεις καί, πρωτίστως, αἱ γερμανικαὶ ἰδεαλιστικοθηρικαὶ ἀντιλήψεις, ὅπως προεβλήθησαν ὀλίγον βραδύτερον ἀπὸ τὸ Weber ἰδίως καὶ ἀπὸ ἄλλους.

Διὰ μίαν περίοδον ὁ Tarde εὐρέθη, κυρίως μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῶν ἔργων του *Criminalité Comparée* (1886) καὶ *Philosophie Pénale* (1890) εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τῶν θεωρητικῶν τῆς νομικῆς ἐπιστήμης, ἡ ὁποία συνεχετο ὀργανικῶς μὲ τὴν ἀδιαμόρφωτον ἀκόμη ἐπιστήμην τῆς κοινωνιολογίας. Εἶναι μάλιστα χαρακτηριστικόν, ὅτι ὁ Tarde, ἐνῶ ἠγνοήθη ἀπὸ τοὺς συγχρόνους κοινωνιολόγους, δὲν ἠγνοήθη εἰς τὸν αὐτὸν βαθμὸν ἀπὸ τοὺς νομομαθεῖς καὶ ἰδίως τοὺς ἐγκληματολόγους.

Ἄρθρα τοῦ Tarde συναντῶμεν εἰς περιοδικὰ καὶ ἔγκυρα, ὅπως ἡ *Revue Philosophique* καὶ *Archives d' Anthropologie Criminelle*, ἀπὸ τὸ 1880. Τὸ Τμήμα Κοινωνιολογίας μάλιστα τοῦ δευτέρου ἐκ τῶν δύο αὐτῶν περιοδικῶν διηύθυνε ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ 1893. Ἐπίσης μελετήματά του ἄκρως ἐνδιαφέροντα εἶχον δημοσιευθῆ εἰς τὴν *Revue Internationale de Sociologie*. Θὰ παρετήρουν, παρεμπιπτόντως, ὅτι ἡ προσφυγὴ εἰς τὰ περιοδικὰ αὐτὰ ἐπαμείβει πλουσιοπαρόχως τὸν σημερινὸν ἔρευνητήν. Ὄντως, τὰ περιοδικὰ αὐτὰ τῆς περιόδου γύρω ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ σημερινοῦ αἰῶνος παραμένουν πηγαὶ ἀνεκμετάλλευτοι ἀκόμη διὰ τοὺς συγχρόνους κοινωνιολόγους.

Διὰ νὰ ἐξειδικεύσωμεν περισσότερον τὴν ἔρευνάν μας, παρατηροῦμεν περαιτέρω, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Tarde, διὰ τοῦ ὁποῖου προβάλλονται μεθοδικῶς — ἂν δυνάμεθα νὰ ὀμιλῶμεν περὶ μεθοδικότητος δι' ἓνα συγγραφεῖα, ὁ ὁποῖος ἀφίεται συχνὰ εἰς μίαν πληθωρικὴν διατύπωσιν ἰδεῶν καὶ εἰς ἓνα ἐκδηλον φραστικὸν διάκοσμον — εἶναι *Les Lois de l'Imitation* (1890). Ὄντως, εἶναι τὸ ἔργον αὐτὸ πρωτίστως καί, ἐν συνεχείᾳ, *La Logique Sociale* (1895), *L'Oppo-*

sition Universelle (1897) και Lois Sociales (1898) εις τὰ ὁποῖα ὀφείλομεν νὰ ἀναζητήσωμεν ὀρισμένας ἀπὸ τὰς κεντρικὰς κοινωνιολογικὰς θέσεις τοῦ Tarde ἐπὶ βασικῶν κοινωνιολογικῶν προβλημάτων, ὅπως τὸ κοινωνικῶς γίνεσθαι, ἡ συνοχὴ τῆς κοινωνίας, οἱ κοινωνικοὶ νόμοι κτλ.

Πρὸς τούτοις, ἕτερα προβλήματα, ὅπως ἡ οἰκονομία, ἡ πηγὴ, ἡ ἐνάσκησις καὶ αἱ μεταλλαγαὶ τῆς ἐξουσίας, ἡ ἔννοια τοῦ δικαίου, ὡς καὶ ἄλλα διαρκοῦς κοινωνιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἐξετάζονται εἰς τὰ ἔργα Transformations du Droit (1893), Transformations du Pouvoir (1899) καὶ Psychologie Économique (1902). Τὸ ἕτερον ζωτικὸν πρόβλημα, ἡ κοινὴ γνώμη καὶ ὁ ρόλος τῆς ἐπὶ τῆς ὅλης κοινωνικῆς ζωῆς, ἐξετάζεται, καὶ τοῦτο διὰ πρώτην φοράν ἀπὸ καθαρῶς κοινωνιολογικῆς ἀπόψεως, εἰς τὸ ἔργον τοῦ L'Opinion et la Foule (1901).

IV

Τὸ ἔργον τοῦ Tarde, καρπὸς τοῦτο ἐνὸς στοχαστοῦ μὲ ἰσχυρὰν δύναμιν παρατηρητικότητος καὶ ἀδεσμεύτου ἀπὸ αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν ἀμετακίνητον κοινωνικοπολιτικὴν ἰδεολογίαν, εἶναι, κυρίως ἀπὸ τὴν ἄποψιν τῶν προβλημάτων εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται, ἓνα ἔργον εὐρὸν καὶ πολὺπλοκον. Ἔτσι, μᾶς εἶναι ἄραγε δυνατόν νὰ διακριθῶσωμεν εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ ὅλας ἐκείνας τὰς ὀργανικῶς συνεχόμενας ἀντιλήψεις καὶ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ μᾶς ἐπέτρεπον νὰ ὀμιλῶμεν, ἐξ ἀντικειμένου, περὶ αὐτῆς ἢ ἐκείνης τῆς κοινωνιολογικῆς θεωρίας ἢ θεωριῶν τοῦ Tarde ; Προφανῶς, ὄχι. Πάντως, θὰ ἐπιχειρήσωμεν τοῦτο, ἀφοῦ ἀναφερθῶμεν προηγουμένως εἰς μερικὰ χαρακτηριστικὰ δεδομένα καὶ ἀφοῦ ἐκφράσωμεν ἐπ' αὐτῶν ὀρισμένας παρατηρήσεις γενικοῦ μᾶλλον χαρακτήρος.

Φροντὶς ἐπίμονος τοῦ Tarde ἦτο ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνιολογίας ὡς ἐπιστήμης μὲ ἴδια κατὰ τὸ δυνατόν πλαίσια, μὲ σαφῆ τὰ σημεῖα τῆς γονίμου ἐπαφῆς τῆς πρὸς ἄλλας ἐπιστήμας, μὲ σαφῆ ἐπίσης τὰ προβλήματα πρὸς μελέτην, ἀλλὰ καὶ μὲ ἰδίαν μεθοδολογίαν εἰς τὴν ἔρευναν (ἐκκινούσαν κυρίως, ὡς ἐπίστευε, ἀπὸ μερικοὺς ἐκ τῶν βασικῶν κανόνων ἐρεύνης τοῦ J. S. Mill). Ὁ Tarde ἀνεγνώριζε, ὅτι, διὰ τῆς προσφορᾶς κυρίως τῶν Montesquieu, Comte, Quetelet καὶ Spencer εἶχε ἤδη καλυφθῆ μέρος τοῦ δρόμου πρὸς τοὺς ἰδικοὺς του στόχους⁽²⁸⁾. Πάντως, ἀντιδρῶν εἰς ἐπιμόνους τότε ἀπόψεις ἀπὸ σοβαροῦς κύκλους, ὅτι ἀνάλογος φροντὶς ἦτο ἀκόμη πολὺ πρόωρος καὶ ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ προηγηθῆ ἡ συλλογὴ, ἡ ταξινομήσις καὶ ἡ ἀξιολόγησις περισσοτέρων data, διὰ τῆς ἱστορικῆς κυρίως μεθόδου, παρετήρει χαρακτηριστικῶς, ὅτι «... μὴπως π.χ. ἡ Ἀστρονομία ἀνέμενε νὰ ἀναγνωρισθῆ ὡς ἐπιστήμη μετὰ τὴν λεπτομερῆ μελέτην τοῦ σύμπαντος καὶ μετὰ τὴν τελειοποίησιν τοῦ τηλεσκοπίου ; Εὐτυχῶς, ὄχι ! Τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωμεν, ὅπως οἱ μελετηταὶ τοῦ παρελθόντος ἀποπερατώσουν τὰς συναφεῖς μελέτας τῶν ἐπ' αὐτοῦ καὶ ἔπειτα νὰ ἀποτολμήσωμεν τὴν διατύπωσιν βασικῶν κοινωνιολογικῶν θεωριῶν, εἶναι ἐπιχείρημα παράλογον... κάτι τὸ ἀνάλογον μὲ τὸ ὡς νὰ ὑπεστηρίζετο, ὅτι ὁ Kepler,

ὁ Galileo καὶ ὁ Newton ἐπέδειξαν πολλὴν βιασύνην, ὅταν ἐθεμελίωνον τὴν ἐπιστήμην τῆς ἀστρονομίας... (14).

Προφανῶς, καὶ μόνη ἡ φροντίς αὐτὴ ὡς καὶ ἡ συναφῆς ἐπιχειρηματολογία, ἀνεξαρτήτως τῶν κατευθύνσεων καὶ τῆς ὀρθότητος, ποῦ θὰ ἐδικαιολόγουν, κατὰ τὴν γνώμην μας, τὸν χαρακτηρισμὸν τοῦ Tarde ὡς ἐνὸς ἐκ τῶν πρωτεργατῶν τῆς κοινωνιολογίας ἢ, ἔστω, θὰ καθιστοῦσαν ἐκδήλωσιν ἀνεξήγητον σήμερον ὅσον καὶ ἄδικον τὴν ἄγνοιαν ὑπὸ τῶν συγχρόνων κοινωνιολόγων τῶν ἀποπειρῶν καὶ τῆς προσφορᾶς του.

Εἰδικώτερον, ὁ Tarde, εἰς τὴν ἐπιμονὴν του νὰ διαμορφώσῃ ὠρισμένας κοινωνιολογικὰς θεωρίας, συνεκρούσθη, ἐν πρώτοις, μὲ τὸν Emile Durkheim (1858 - 1912), ὁ ὁποῖος, ἀπὸ τὴν ἔδραν του εἰς τὴν Σορβόννην καὶ διὰ τοῦ γνωστοῦ περιοδικοῦ L' Année Sociologique, ἔθετε τὰς βάσεις καὶ προήγαγε ἰδίαν κοινωνιολογικὴν σχολὴν, ἢ ἐπίδρασις τῆς ὁποίας ἐπὶ τῶν κοινωνιολογικῶν κύκλων συνεχίζεται.

Εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τῆς ἔδρας τῆς Σορβόννης, ὅτι ἡ κοινωνιολογία θὰ ἠδύνατο νὰ θεμελιωθῆ καλῶς καὶ νὰ προαχθῆ ὡς ἐπιστήμη μόνον ὅταν ἀπέφευγε τὰς γενικὰς θεωρήσεις καὶ διεσπᾶτο εἰς εἰδικούς τομεῖς ἐρεύνης, ἤτοι εἰς μερικωτέρους ἐπιστημονικούς κλάδους, ἢ ἀντίπαλος ἔδρα τοῦ Collège de France ἀντέτασσε τὰς ἀπόψεις, ὅτι, ἂν ἡ κοινωνιολογία πρόκειται νὰ καταστῆ πραγματικὴ ἐπιστήμη, χρειάζεται νὰ προχωρήσῃ πολὺ πέραν τῶν στενῶν ἐξειδικεύσεων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν ἤδη, ὡς ἐτονίζετο, στόχον τῶν στενωτέρων κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ὅπως π.χ. αἱ οἰκονομικαὶ ἐπιστήμαι. Καὶ πάλιν, γνώμη στερρὰ τοῦ Tarde ἦτο, ὅτι τὸ προέχον ἔργον τῆς κοινωνιολογίας ἦτο νὰ συγκεντρώνῃ ἐπιμελῶς, νὰ ὀργανώσῃ καὶ νὰ συστηματοποιῇ ὅλα τὰ εὐρήματα τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν καὶ νὰ ἐπεξεργάζεται εὐρυτέρας κοινωνιολογικὰς θεωρίας (15).

Εἶναι ἐμφανές, ὅτι ὁ Tarde, ἐκλαμβάνων τὴν κοινωνιολογίαν ὡς μίαν ὑπερκειμένην, γενικὴν, συνθετικὴν ἐπιστήμην, ἐξῆρε κατὰ τρόπον πειστικὸν ἐν πολλοῖς ἀπόψεις ἀναλόγους πρὸς αὐτάς, αἱ ὁποῖαι ἐξετάζονται καὶ διαμορφώνονται σήμερον εἰς τοὺς πλέον προχωρημένους ἐπιστημονικο-κοινωνιολογικούς κύκλους, ὡς αὐτοὶ π.χ. εἰς τὸ Harvard University (16), καὶ εἰς ἄλλα κέντρα κοινωνιολογικῶν κυρίως μελετῶν. Ὡς γνωστόν, οἱ κύκλοι αὐτοὶ ἐπιμένουν ἤδη εἰς τὴν ἀνάγκην διὰ καθολικωτέρας θεωρήσεις τῶν κοινωνικῶν φαινομένων, δυνατῶν μόνον διὰ τῆς ὀργανικῆς συνθέσεως τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν, μελετῶν καὶ πορισμάτων. Πράγματι, ἡ ἔξαρσις τῆς ἀνάγκης διὰ τὴν παρουσίαν εἰς τὸν χῶρον τῆς κοινωνιολογίας καί, παραλλήλως, εἰς τοὺς πρακτικωτέρους χώρους τῶν κοινωνικοπολιτικῶν δραστηριοτήτων τῶν Généralists, ἤτοι τῶν ἐπιστημόνων καὶ διανοητῶν, οἱ ὁποῖοι θὰ ἦσαν εἰς θέσιν νὰ κατανοοῦν εἰς τὴν ἀλληλεπίδρασιν τῶν ὅλα τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐκπηδοῦν ἀπὸ τὰς συστηματικὰς ἐρεῦνας εἰς αὐτὸν ἢ ἐκεῖνον τὸν ἐπιστημονικὸν καὶ τὸν κοινωνικὸν τομέα ἢ ἀπὸ τὰς γενικωτέρας ἐπιδράσεις τῆς σημερινῆς ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς προόδου καί, συνάμα, νὰ ὑψώνουν ταῦτα εἰς γενικώτερα κριτήρια πρὸς ἐξέτασιν συνόλων καὶ εἰς μεθόδους δημιουργικῆς ἀντιμετωπίσεως

γενικωτέρων καταστάσεων και προβλημάτων, προσέλαβε τον χαρακτήρα ενός κατ' ἐξοχήν υποσχετικού κινήματος.

Με βάσιν τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀποδώσωμεν βασίμως εἰς τὸν Tarde, ἀνεξαρτήτως τῆς ἐγκυρότητος τῶν ἰδίων του γενικῶν θεωρήσεων ἐπὶ τοῦ κοινωνικῶς γίνεσθαι, τὸν χαρακτηρισμὸν ἑνὸς Généralist. Θὰ μᾶς ἦτο ἐπίσης δυνατὸν νὰ παρατηρήσωμεν ἐνταῦθα, ὅτι εἶναι ἴσως αἱ γενικαὶ ἀναζητήσεις καὶ θεωρήσεις τοῦ Tarde ἐπὶ εὐρυτάτων πεδίων καὶ ἐπὶ πλείστον συγχρόνως φαινομένων, ὡς καὶ ὁ ἀναπόφευκτος ἐκλεκτισμὸς του, ἔνεκα τῶν ὁποίων ἀπεδόθη εἰς αὐτὸν ἀπὸ μερικοὺς βιαστικὸς μᾶλλον μελετητὰς ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ dillettante.

Περαιτέρω, ὁ Tarde, εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἐπεξεργασθῆ καὶ νὰ προβάλλῃ τὰ κύρια κατηγορήματα τῆς κοινωνίας, ὡς τοῦ ἀντικειμένου μελέτης τῆς κοινωνιολογίας, ἀπέρριψε πολλὰς ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ J. S. Mill καὶ τῶν ἄλλων χρησιμοθηρικῶν, οἱ ὅποιοι ἀντελαμβάνοντο τὴν κοινωνίαν ὡς τὸ ἄθροισμα τῶν μελῶν τῆς, δρώντων ἀτομικιστικῶς, ἀλλὰ βάσει ὀρισμένων νόμων τῆς λογικῆς καὶ τῆς ἠθικῆς, ὥστε νὰ διασφαλίζεται ἔτσι ἡ προαγωγή τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου (17).

Ἐπίσης, ἀπέρριπτε καὶ τὰς ὀργανισμικὰς θεωρίας (ἡ κοινωνία ὡς ζῶν ὀργανισμὸς), αἱ ὁποῖαι, ἐνῶ εἶχον πολὺ παλαιὰν τὴν ἀφετηρίαν, διευτώθησαν μὲ ἰδιάζουσας σαφήνειας ἀπὸ τὸν Spencer, ὥστε νὰ γίνουν κτῆμα ὄχι μόνον τῶν εἰδικῶν περὶ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα κύκλων, ἀλλὰ καὶ τοῦ κοινῶ (18). Ἐκ τῆς πλευρᾶς του, ὁ Tarde ἐβλεπε, τὰς παρομοιώσεις καὶ τὰς ἀναλογίας (κοινωνία — ὀργανισμὸς) αὐτὰς ὡς πηγὴν κινδύνων διὰ πεπλανημένας ἀντιλήψεις, ὅπως π.χ. ἦτο ἡ ἀντίληψις περὶ ψυχῆς τῶν πληθῶν ἐν ἀναλογία πρὸς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀτόμου (19) ἢ ἡ ἑτέρα ἀντίληψις, ὅτι ἕκαστον τῶν μελῶν τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου συντελεῖ κατ' ἀνάγκην, ὅπως ἀκριβῶς τοῦτο συμβαίνει καὶ περὶ αὐτοῦ ἢ ἐκείνου τοῦ μέλους τοῦ ὅλου ὀργανισμοῦ, εἰς τὴν ὅλην λειτουργίαν καὶ τὴν προαγωγὴν τῆς κοινωνίας.

Ὁ Tarde ἐκινεῖτο μᾶλλον πρὸς μίαν κοινωνιολογικὴν θεωρίαν, ἡ ὁποία ἐβλεπε τὸ ἄτομον εἰς τὴν κοινωνίαν ὡς στρεφόμενον πρὸς εἰδικὸς στόχους, οἱ ὅποιοι καθορίζονται ἀπὸ ὀρισμένους σταθεροὺς περιβαλλοντικὸς ὄρους, ἀλλὰ ἐλεύθερον νὰ χρησιμοποιῆ διαφορά μέσα πρὸς ἐπίτευξιν τῶν στόχων αὐτῶν, ἂν καί, πρᾶττον τοῦτο, δὲν ἐνεργεῖ παρά ἐντὸς τῶν πλαισίων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, καθοριζομένων ἀπὸ θεσμοποιημένους διαγωγικὸς κανόνας. Ὅπως εἶναι ἐμφανές, διὰ τῶν θέσεων του αὐτῶν προσεπάθει νὰ συμβιβάσῃ καὶ νὰ ἐναρμονίσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τὰς ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ παμπυλαίου ἐπίσης προβλήματος τῆς ἐλευθερίας καὶ τῶν ἐξαρτήσεων τῆς ἀτομικῆς βουλήσεως. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ ὅλη κοινωνιολογικὴ θεωρία του, ἂν καὶ δὲν εἶχε διατυπωθῆ μὲ τὴν δέουσαν ἀκρίβειαν, παρουσιάζει, ἐν τούτοις, ἕνα πλῆθος στοιχείων ἀναλόγων πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα συναντῶμεν εἰς τὰς πλέον ὀλοκληρωμένας θεωρίας συγχρόνων κοινωνιολόγων ὅπως τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Harvard University Talcott Parsons, ὁ ὁποῖος κατέχει σήμερον θέσιν ἐξέχουσας εἰς τὴν ἀμερικανικὴν καί, ἐν πολλοῖς, καὶ εἰς τὴν διεθνῆ κοινωνιολογικὴν σκέψιν (20). Ἐκ τῶν ἀπό-

ψεων αὐτῶν, δύναται νὰ λεχθῆ καὶ πάλιν ὅτι ἀπὸ τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Tarde δὲν ἀπουσιάζουν μερικὰ ἔστω προδρομικὰ στοιχεῖα.

Μὲ ἴσῃν κριτικὴν διάθεσιν καὶ ἀνεξαρτησίαν εἶχε ἀντιδράσει ὁ Tarde καὶ κατὰ τῆς λεγομένης ἰταλικῆς ἐγκληματολογικῆς σχολῆς καί, συγκεκριμένως, κατὰ τῶν θεωριῶν τοῦ Lombroso, Garofalo καὶ Ferri, αἱ ὁποῖαι πρὸς τὸ τέλος τοῦ παρελθόντος αἰῶνος εἶχον ἐπιβληθῆ καὶ εἰς τοὺς κοινωνιολογικοὺς καὶ εἰς τοὺς ποινικολογικοὺς κύκλους ὡς αἱ πλέον ἔγκυροι. Κατὰ τὰς θεωρίας αὐτάς, ἡ ἐγκληματικότητα, πρόβλημα ζωτικὸν πάντοτε τῆς κοινωνιολογικῆς ἐρεύνης, ὀφείλεται, κατὰ πρῶτιστον λόγον, εἰς βιολογικὰ δεδομένα. Ὁ Tarde, ἀντλῶν ἀπὸ τὴν ἰδίαν του ἐμπειρίαν ὡς δικαστοῦ, ἀλλὰ καὶ συνεπῆς πρὸς τὰς κοινωνιολογικὰς του ἀπόψεις, περὶ τῶν ὁποίων ἐγινε λόγος βραχὺς ἀνωτέρω, ἀντέτασσε τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι ἡ ἐγκληματικότητα, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα σειρᾶς δυσμενῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καί, εἰδικώτερον ἀκόμη, ἐκτρέφεται ἀπὸ τὰς συναφεῖς συναναστροφὰς διὰ τῆς μιμήσεως, θεμελιακοῦ ἄλλωστε κατ' αὐτὸν συντελεστοῦ εἰς τὴν ὅλην κοινωνικὴν ζωὴν καὶ μεταβλητότητα. Βεβαίως, ἦτο ἀκόμη τότε ἡ ἐποχὴ τῶν ὑπεραπλοποιήσεων ἢ, καλύτερον, τῶν ἀντιθετικῶν ἀπόψεων ἐπὶ προβλημάτων ἄκρως συνθέτων. Συχνά, μεταξὺ τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ μαύρου δὲν ἀνεγνωρίζοντο ἐνδιάμεσοι ἀποχρώσεις. Βεβαίως, ἡ σύγχρονος κοινωνιολογικὴ σκέψις ἐπὶ τοῦ προβλήματος «ἐγκλημα — ἐγκληματικότητα», ἐκκινουσα καὶ ἀπὸ τὴν μελέτην τοῦ κώδικος κληρονομικότητος καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικωτέραν πλέον διερεύνησιν τῶν κοινωνικῶν καταστάσεων καὶ τῶν αἰτίων τούτων, θεμελιώνεται ἤδη πλέον σταθερῶς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ κριτικὴ τοῦ Tarde κατὰ τῆς ἰταλικῆς σχολῆς, φέρουσα τὴν ἐγκυρότητα τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἔδρας, ἤρχετο νὰ ἐνισχύσῃ θετικῶς τὰς κοινωνιολογικὰς μελέτας περὶ τὸ πρόβλημα αὐτὸ καί, εἰδικώτερον, νὰ προσκομίσῃ ὑλικὸν διὰ τὴν διανοίξιν τῶν πλαισίων τῆς λεγομένης σήμερον παθολογικῆς κοινωνιολογίας.

Πέραν τούτων, εἰς μίαν στιγμὴν καθολικῆς σχεδὸν ἀποδοχῆς τῶν θεωριῶν τοῦ Gustave Lebon (1841 — 1931) ἐπὶ τοῦ «πλήθους»⁽²⁾, ὡς κοινωνικοῦ φαινομένου καὶ ὡς παράγοντος κοινωνικῶν μεταλλαγῶν, ὁ Tarde προέβαλε τὰς ἰδικὰς του παρατηρήσεις καὶ ἀπόψεις. Ἐπέμενε πρωτίστως εἰς τὴν θέσιν, ὅτι κακῶς ὁ γνωστὸς αὐτὸς Γάλλος ψυχολόγος ἐθεώρει τὸν σχηματισμὸν τῶν πληθῶν καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τούτων ὡς τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς κοινωνίας τότε. Κατὰ τὸν κοινωνιολόγον Tarde, «... εἶναι τῶρα τὸ κοινὸν (the public) τὸ κύριον γνώρισμα εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνικὴν ζωὴν»⁽²⁾, ὅπως τοῦτο διαμορφώνεται ἀπὸ τὰ σύγχρονα μέσα πληροφοριοδοτήσεως καὶ πρωτίστως, ὡς ὁ ἴδιος ἔλεγε, ἀπὸ τὸν «ἐντυπον λόγον». Κατ' αὐτόν, τὸ «κοινόν», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ «πλήθη», ἀντιδρᾷ περισσότερον διὰ τῆς λογικῆς καὶ πολὺ ὀλιγώτερον συγκινησιακῶς, ἢτοι λειτουργεῖ τοῦτο εἰς ἓνα ἐπίπεδον πλέον προχωρημένον ἐκ τῆς ἀπόψεως καὶ τοῦ σχηματισμοῦ καὶ τῶν κινήτρων καὶ τῶν μορφῶν ἐκφράσεως καὶ τῶν συνδρόμων. Εἶναι ἴσως περιττὸν νὰ ὑπογραμμισθῆ ἰδιαίτερος, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ὁ Tarde διετύπωσε σκέψεις πλησιέστερον πρὸς τὰς συγχρόνους σκέψεις.

Πρὸς τούτοις ὁ Tarde διείδε καὶ ἐξῆρε, ὅσον οὐδεὶς σχεδὸν ἄλλος εἰς

τήν ἐποχήν του, τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον τῶν συλλογικῶν μέσων ἐπικοινωνίας εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς κοινῆς γνώμης ὡς ἑνὸς τῶν βασικῶν ρυθμιστικῶν μηχανισμῶν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τοῦτο δὲ πολὺ πρὸ τῆς ἐμφάνισεως τῶν ἠλεκτρονικῶν συσκευῶν, χάρις εἰς τὰ ὁποῖα αἱ ἀποστάσεις δὲν ἀποτελοῦν πλέον κώλυμα καὶ τὸ ἔργον τῆς πληροφοριοδοτήσεως προσλαμβάνει νέας διαστάσεις καὶ ὅλως ἰδιάζουσιν σημασίαν.

Αἱ ἀπόψεις τοῦ Tarde ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς κοινῆς γνώμης διατυπώνονται εἰς τὸ ἔργον του *L'Opinion et la Foule*, τὸ ὁποῖον ἔχομεν προαναφέρει. Εἰς τὸ ἔργον του αὐτό, ἀντικείμενον ἰδιαίτερας ἐρεύνης καὶ μελέτης μας, ἐξετάζει ἐπισταμένως τὰς διαρκεῖς ἀλληλεπιδράσεις μεταξὺ ἀτόμου πρὸς ἄτομον, καὶ ὁμάδων πρὸς ὁμάδας κατὰ τὴν κοινωνικὴν διαβίωσιν εἰς τὰ ποικίλα στάδια καὶ ἐκφάνσεις της, ὡς καὶ τὰς κυρίας κατ' αὐτὸν πηγάς, τοὺς μετασχηματισμοὺς καὶ τὴν σημασίαν τῆς γνώμης τοῦ κοινοῦ.

Ὁ γνωστὸς Ἀμερικανὸς πολιτικὸς ἐπιστήμων Francis Wilson, ἀναφερόμενος εἰδικῶς εἰς τὸ ἔργον αὐτό, παρατηρεῖ ὅτι ὁ Tarde δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἓνα εἶδος προφήτου ἢ, ἄλλως, ὡς ὁ πρόδρομος τῶν συγχρόνων μελετητῶν ἐπὶ τῆς κοινῆς γνώμης⁽²³⁾. Ἐκ τῆς πλευρᾶς μας, θὰ ἐπεξηγούσαμεν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὅτι αἱ μελέται ἐπὶ τοῦ καιρίου αὐτοῦ προβλήματος ἔχουν ἐλάχιστα ἴσως προαχθῇ ἐντὸς τῶν εἰδικῶν πλαισίων τῆς κοινωνιολογίας. Κατὰ κάποιον τρόπον, οἱ σύγχρονοι κοινωνιολόγοι ἔχουν στρέψει τὴν προσοχὴν εἰς τὴν μελέτην τῶν κοινωνικῶν θεσμῶν κυρίως καὶ πολὺ ὀλίγον εἰς τὴν ἐξέτασιν καὶ ἀνάλυσιν τοῦ σχηματισμοῦ, τῆς κινητικότητος, τῆς ἀναπτύξεως καὶ τῶν συνεπειῶν τῶν κοινωνικῶν φαινομένων.

Εἰς τὸ αὐτὸ ἔργον, πολυσήμαντον ὄντως, ὁ Tarde ἐξετάζει, ἐν ἐκτάσει μάλιστα καὶ «προφητικῶς» ἴσως, τὴν κοινωνικὴν σημασίαν τῆς συνομιλίας, τῶν συζητήσεων ἐπὶ θεμάτων οἰκείων καὶ κοινοῦ ἐνδιαφέροντος, εἰς μικροὺς ἢ μεγαλυτέρους κύκλους. Κατ' αὐτόν, ἡ κοινωνιολογία θὰ ἔπρεπε νὰ ὠθήσῃ τὸ θέμα αὐτὸ εἰς τὸ κέντρον τῶν μελετῶν της, κάτι βεβαίως τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει γίνεαι ἀκόμα εἰς ἰκανοποιητικὸν βαθμόν.

Κεντρικὴ σκέψις τοῦ Tarde εἶναι ὅτι, οἰανδήποτε ἔκτασιν καὶ σημασίαν καὶ ἂν προσλάβουν τὰ μέσα συλλογικῆς ἐπικοινωνίας, εἶναι ἡ προσωπικὴ ἐπαφὴ καὶ ἡ συνομιλία διὰ τῶν ὁποίων προάγονται οἱ δεσμοὶ καὶ κάλλιεργεῖται θετικῶς ἡ κοινὴ γνώμη. Ὅπως παρετήρησε, «... ἂν λείψῃ ἡ συνομιλία... θὰ ἦτο μάταιον νὰ ἐκδίδωνται ἐφημερίδες... αὗται δὲν θὰ ἤσκουν σοβαρὰν ἐπίδρασιν...»⁽²⁴⁾, προφανῶς ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅτι εἶναι ἡ ἀνταλλαγὴ γνώμων ἐπὶ τῶν πληροφοριακῶν στοιχείων καὶ ἀπόψεων, τῶν προβαλλομένων διὰ τῶν μέσων συλλογικῆς ἐπικοινωνίας, χάρις εἰς τὴν ὁποῖον διαμορφώνεται, ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει, ἡ κοινὴ γνώμη. Εἶναι προφανές, ὅπως ἔγραφε, ὅτι διὰ τοῦ «ἐντύπου λόγου» καὶ προάγεται καὶ διαδίδεται ταχύτατα ἡ γνώσις. Πάντως, οἱ κίνδυνοι τῆς ἀτροφίας τοῦ τόσον ζωτικῶν θεσμοῦ τῆς συνομιλίας ἐπαυξάνονται μᾶλλον ἐξ αἰτίας τῆς κοινωνικῆς προόδου ἢ, ἄλλως, διὰ τῆς ἀναποφεύκτου ἐξειδικεύσεως τῆς γνώσεως καὶ τῶν ἐμπειριῶν (κατανομὴ ἐργασίας, διαφοροποιήσις ρόλων, εἰδικοὶ ἐπιστημονικοὶ κλάδοι, διαρκῆς αὐξήσις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν

ειδικῶν — πάντα ταῦτα συνέπειαι τῆς προόδου, ὅπως τὴν ἔβλεπε ὁ Tarde).

Ἔτσι ὁ Tarde, ἐνῶ ὁμιλῆ μετ' ἰδιαίτου αἰσιοδοξίαν διὰ τὴν πρόοδον τῆς τεχνολογίας καὶ τὴν σημασίαν εἰς τὸν καιρίον τομέα τῆς ἐπικοινωνίας, ἐξαίρει συγχρόνως τὴν ἀνάγκην διὰ τὴν διασφάλισιν, πρὸς προστασίαν ἀπὸ τὴν ἐξειδίκευσιν, ἐνὸς ὅσον τὸ δυνατόν εὐρυτέρου πεδίου κοινῶν ἐμπειριῶν ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατόν νὰ ἀντλή καὶ νὰ ἐκτρέφεται ἡ πάντοτε προάγουσα συνομιλία. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὁ Tarde, βαθύτατα ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν κλασσικὴν παιδείαν, ἔβλεπε τὴν ἑλληνικὴν σκέψιν ὡς τὸ πλέον πολῦτιμον πεδῖον συναντήσεως τῶν πολλῶν. Ἀπὸ τὴν ἄποψιν αὐτὴν, ὁ Tarde εἶχε ἤδη προβλέψει ὠρισμένας ἀπὸ τὰς δυσμενεῖς πλευρὰς τῆς τεχνολογικῆς προόδου καὶ εἶχε ἀπὸ τότε ὑπογραμμίσαι τὴν ἀνάγκην διὰ τὴν ἐναρμόνισιν τῆς ἐξειδικευμένης ἐκπαιδεύσεως μετ' τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἀγωγὴν ⁽²⁵⁾.

V

Ὁ Tarde θίγει εἰς τὸ τόσον ἐκτεταμένον ἔργον του ἓνα πλῆθος προβλημάτων. Εἰς τὴν οὐσίαν, δὲν ὑπάρχουν πλευραὶ τῆς ἀτομικῆς καὶ συλλογικῆς ζωῆς, κοινωνικὰ φαινόμενα καὶ τάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων δὲν διετύπωσε, πότε προχειρῶς ἢ ὑποκειμενικῶς καὶ πότε πλέον ἐγκύρως, παρατηρήσεις καὶ σκέψεις. Πάντως, οἱ κύριοι τομεῖς ἐπὶ τῶν ὁποίων αἱ ἐπιδόσεις του παρουσιάζουν ἐνδιαφέρον καὶ χρήζουν προσοχῆς ἦσαν (α) ἡ ἐγκληματολογία καὶ ποινικολογία, (β) ἡ συλλογικὴ ἐπικοινωνία, αἱ κοινωνικαὶ ἀντιδράσεις καὶ ὁ σχηματισμὸς καὶ ὁ ρόλος τῆς προσωπικότητος, (γ) ἡ πολιτικὴ κοινωνιολογία, μετ' ἔμφασιν εἰς τὰ προβλήματα τῶν πηγῶν καὶ τῆς ἐνασκήσεως τῆς ἐξουσίας καὶ (δ) ἡ κοινωνικὴ ψυχολογία, μετ' ἔμφασιν εἰς τὴν οἰκονομίαν καὶ τοὺς κοινωνικοὺς ὄρους διὰ τὴν ἀπόδοσίν της.

Ὁ μελετητὴς τῶν ἐπιδόσεων τοῦ Tarde εἰς τοὺς τομεῖς αὐτοὺς ἀδυνατεῖ, παρὰ τὴν ἐκτεταμένην καὶ προσεκτικὴν ἔρευναν, νὰ ἀχθῆ ἀβιάστως εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αὐταὶ ἀφορμῶνται καὶ διέπονται μετὰ συνεπείας ἀπὸ μίαν ὀλοκληρωμένην κοινωνιολογικὴν θεωρίαν. Αἱ παρατηρούμεναι ἀντινομίαι δὲν εἶναι ὅλως ἀσήμαντοι. Εἶναι ἴσως τόσαι ὅσαι καὶ αἱ ἐπιδράσεις, τὰς ὁποίας ὁ Γάλλος αὐτὸς διανοούμενος εἶχε δεχθῆ ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ καὶ κοινωνιολογικὰ μελετήματα τοῦ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους, ὡς ἐκεῖνα τῶν ἐξελεκτικῶν, τῶν χρησιμοθηρικῶν, τῶν ἐπιστημολόγων καὶ τῶν διαλεκτικῶν, τόσον τῶν ἰδεαλιστῶν ὅσον καὶ τῶν ματεριαλιστῶν.

Παρὰ τοῦτο, ἦτοι, παρὰ τὰς ἀντινομίας καὶ παρὰ τὰς ἐκδήλους συχνὰ ἀδυναμίας γονίμων στοιχείων ἐξ ἄλλων θεωριῶν, συναντῶμεν ὠρισμένας σταθερὰς ἐννοίας, τὰς ὁποίας ὁ Tarde ἐπεξεργάσθη συστηματικῶς καὶ ὕψωσε εἰς βασικὰ κριτήρια καὶ κυρίους συντελεστὰς διὰ νὰ διατυπώσῃ ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν μελετημάτων τῶν ἀντιπάλων του, διὰ νὰ διερευνήσῃ τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα καί, πρωτίστως, τὰς κοινωνικὰς μεταλλαγὰς, τέλος δέ, διὰ νὰ οἰκοδομήσῃ, ὅπως ἐπιμόνως ἐπεδίωξε τοῦτο ἀπὸ τὰς ἀρχὰς ἀκόμη τοῦ πνευματικοῦ του σταδίου, τὴν κοινωνιολογικὴν του θεωρίαν.

Αἱ θεμελιακαὶ αὐταὶ ἔννοιαι εἰς τὸ ἔργον τοῦ Tarde εἶναι (α) ἡ καινοτομία, (β) ἡ μίμησις καὶ (γ) ἡ ἐναντίωσις.

Κατὰ τὸν Tarde, κάθε καινοτομία εἰς οἰονδήποτε τομέα (φιλοσοφικόν, ἐπιστημονικόν, κοινωνικόν, καλλιτεχνικόν) ἔχει, ὅπωςδήποτε, τὴν ἀφετηρίαν της εἰς τὴν διάνοιαν ἑνὸς ἀτόμου— τοῦ ἰδιοφυοῦς (²⁶). Εὐθὺς ὡς ἡ καινοτομία ἐκφρασθῆ ὡς σκέψις, ὡς θεωρία, ὡς αἰσθητικὸν ἀγαθὸν μελετᾶται ἀπὸ τοὺς περισσότερον ἱκανοὺς καὶ ἐνδιαφερομένους, τὴν élite κυρίως, καί, διὰ τοῦ δημιουργικοῦ διαλόγου μεταξὺ διανοιῶν προχωρημένων, ἐμπλουτίζεται, γενικεῖται καὶ ἔρχεται νὰ προστεθῆ εἰς τοὺς συντελεστάς, οἱ ὅποιοι ὄθουν τὴν κοινωνίαν εἰς μεταλλαγὰς καί, συνάμα, βοηθοῦν τὰ μέλη της εἰς τὴν ἀέναον φροντίδα τούτων νὰ προσαρμόζωνται δημιουργικῶς εἰς τὸ οὕτω μεταλλασσόμενον κοινωνικὸν περιβάλλον των. Κατὰ τὸν ἴδιον, ὅσον περισσότερα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας τόσον εὐνοϊκότεραι εἶναι καὶ αἱ συνθῆκαι διὰ καινοτομίας ἢ, εἰδικότερον ἀκόμη, ὅσον περισσότερα τὰ δρώντα μέλη, τόσον δημιουργικότερος ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν διανοιῶν καί, ἐπομένως, τόσον περισσότερα τὰ κίνητρα καὶ αἱ εὐκαιρίαι διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς ἰδιοφυΐας ὡς πηγῆς τῆς καινοτομίας. Ἀπὸ μίαν περισσότερον κοινωνιολογικὴν ἄποψιν, ἡ καινοτομία, κατὰ τὸν Tarde εἶναι ὀπισθεν κάθε κοινωνικῆς προόδου. Δι' αὐτῆς καὶ μόνον τὰ κοινωνικὰ πράγματα ἀφίνουν τὴν στατικότητα διὰ νὰ κινηθοῦν πρὸς ἀνώτερα καὶ προαγωγικότερα ἐπίπεδα.

Ἡ ἑτέρα ἔννοια, ἡ μίμησις, ἐπέχει εἰς τὰς ψυχολογικὰς καὶ κοινωνιολογικὰς σκέψεις τοῦ Tarde θέσιν ἀνάλογον μὲ ἐκείνην τῆς μαθήσεως εἰς τὰ σύγχρονα μελετήματα, ἥτοι τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς διαδόσεως ἐμπειριῶν ἢ, εἰδικότερον ἀκόμη, τοῦ ἐμπλουτισμοῦ καὶ τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς συλλογικῆς ψυχολογίας. Κατ' αὐτόν, ἡ μίμησις, ὅπως ἄλλωστε καὶ ἡ ὅλη διαδικασία τῆς μαθήσεως, ἀκολουθεῖ ὀρισμένους σταθεροὺς νόμους τοὺς ὁποίους καὶ μελετᾷ ἐπισταμένως εἰς τὸ προαναφερθὲν ἔργον τοῦ *Les Lois de l'Imitation*. Ἄν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀξιολογήσωμεν ἐνταῦθα τοὺς νόμους αὐτοὺς βάσει τῶν πορισμάτων τῶν συγχρόνων διαγωγικῶν ἐπιστημῶν, εἶναι ἐν τούτοις σκόπιμον νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι, κατὰ τὸν Tarde, οἱ νόμοι τῆς μίμησεως ἐπηρεάζονται ἀποφασιστικότερον ἀπὸ τὸ ἐπικρατοῦν πολιτιστικὸν κλίμα καὶ ὀλιγότερον ἀπὸ ἀτομικὰ βιολογικὰ αἷτια. Πλέον συγκεκριμένως, ἐνῶ ἡ δύναμις ἔχει «ἐσωτερικὴν», βιολογικὴν τὴν προέλευσίν της, δὲν λειτουργεῖ ἀποδοτικῶς, ἥτοι δὲν κοινωνικοποιεῖται καὶ δὲν βοηθεῖ τὸ ἄτομον καὶ τὰς ομάδας εἰς δημιουργικὰς προσαρμογὰς παρὰ μόνον ὅταν εὐνοεῖται ἀπὸ τοὺς κοινωνικοὺς ὄρους.

Τέλος, ἡ ἔννοια τῆς ἐναντιώσεως, ἡ ὁποία ἐξετάζεται εἰς τὸ ἐπίσης προαναφερθὲν ἔργον τοῦ *L'Opposition Universelle*, δὲν εἶναι διάφορος κατὰ πολὺ τῆς ἐννοίας τῆς διαμάχης, τῆς ἀντιθέσεως ὡς αὕτη συναντᾶται εἰς τὴν ἑλληνικὴν κλασσικὴν σκέψιν καὶ πληρέστερον ἔκτοτε εἰς τοὺς νεωτέρους διαλεκτικούς. Ἐκ τῆς πλευρᾶς του, ὁ Tarde συναντᾷ καὶ μελετᾷ τὴν ἐναντίωσιν καὶ εἰς τὰ φυσικὰ καὶ εἰς τὰ ψυχολογικὰ καὶ εἰς τὰ κοινωνικὰ φαινόμενα. Πάντως, ἡ προσοχὴ του στρέφεται εἰς τὰς ἐναντιώσεις ἐπὶ τῶν τομέων τῆς οἰ-

κονομίας, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς διεθνοῦς ζωῆς. Θὰ παρετήρουν εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο, ὅτι, παρὰ τὰς γενικεύσεις του καὶ παρὰ τὰς ἀδυναμίας του διὰ σταθερὰς ἐπιστημονικὰς θεμελιώσεις, πλεῖσται τῶν θέσεων καὶ τῶν ἀναλύσεών του, διὰ τῆς μεθόδου τῆς ἀναζητήσεως τῶν ἐναντιώσεων καὶ ἀντιθέσεων, ὑπενθυμίζουν συχνὰ σύγχρονα μελετήματα ἐπὶ κοινωνικοπολιτιστικῶν, πολιτικῶν, οἰκονομικῶν καὶ διεθνῶν θεμάτων (27).

Βεβαίως, ἄκρας θετικαὶ κρίσεις καὶ συμπεράσματα θὰ προϋπέθετον τὴν παράταξιν καὶ ὑπογράμμισιν περισσοτέρων στοιχείων, ὡς καὶ συγκριτικὰς ἐπ' αὐτῶν παρατηρήσεις. Πάντως, δυνάμεθα ἀντικειμενικῶς νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁ Tarde ὑπῆρξε ἓνας ἀδέσμευτος στοχαστής, ὅτι ἀπὸ τὸ ἔργον του δὲν λείπουν ὀρισμέναι προβολαὶ πρὸς τὴν ἐποχὴν μας μὲ ἐκδηλον τὸ ἐνδιαφέρον δι' ἡμᾶς ὡς κοινωνιολόγων καὶ ὡς ἱστορικῶν τῶν διανοητικῶν κινήματων, ὅτι ὁ ντιλετταντισμὸς του δὲν ἦτο κάτι τὸ ξένον ἀπὸ τὸ ἔργον τῶν προχωρημένων Εὐρωπαϊῶν διανοητῶν τῆς ἐποχῆς του καί, τέλος, ὅτι, ἂν ἡ ἔνταξις του εἰς τὴν χορείαν τῶν θεμελιωτῶν τῆς ἐπιστήμης μας δὲν θὰ ἦτο πλήρως δικαιολογημένη, ἀσφαλῶς ἡ ἔνταξις του εἰς τὴν χορείαν τῶν προδρομικῶν κοινωνιολόγων θὰ ἦτο ἔργον δικαιοσύνης, ἀλλὰ καὶ ἔργον ἀπολύτως συνεπὲς πρὸς ὅσα ἐπιδιώκει ἡ σύγχρονος κοινωνιολογικὴ ἔρευνα. Καὶ πάλιν, ἡ ἐνεργὸς ἐπαφή μας μὲ διανοίας τοῦ παρελθόντος ἀνησύχους, ἀναζητητικὰς, δημιουργικὰς μᾶς ἐνισχύει εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀνάγκην νὰ διευρύνωμεν τὴν προοπτικὴν καὶ νὰ βλέπωμεν τὴν κοινωνιολογικὴν σκέψιν εἰς τὴν ἀνέλιξιν τῆς.

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

- 1.— Gustavo Tosti, «The Sociological Theories of G. Tarde», *Political Science Quarterly*, XXI (1897), 491.
- 2.— John Dewey, «The Need for Social Psychology», *Psychological Review*, XXIV (1917) 267.
- 3.— Everett C. Hughes, *op. cit.*, *American Journal of Sociology*, LXVI (1961), 553.
- 4.— Paul F. Lazarsfeld, «Public Opinion and the Classical Tradition», *Public Opinion Quarterly*, XXI (1957), 40-41.
- 5.— Terry N. Clark, *Gabriel Tarde on Communication and Social Influence*, (The University of Chicago Press, 1969).
- 6.— Robert Merton, *On Theoretical Sociology, Five Essays, Old and New* (New York, 1967), 34-35.
- 7.— Artemis Emmanuel, «Gabriel Tarde's *L'Opinion et la Foule*: A Re-evaluation of its Relevance to the Sociology of Public Opinion». (Pre-publication form, Library of Congress, Copyright 1969).
- 8.— Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὴν συγγραφέα (18 Ὀκτωβρίου 1968).
- 9.— Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὴν συγγραφέα (22 Ὀκτωβρίου 1968).
- 10.— Εἰς ἐπιστολὴν του πρὸς τὴν συγγραφέα (7 Νοεμβρίου 1968).
- 11.— Terry N. Clark, *op. cit.* p. 4. Ἐπίσης, εἰς τὰς ἐπιδράσεις τὸς ὁποίας ἐδέχθη ὁ

- Tarde αναφέρεται χαρακτηριστικῶς και ὁ Henri Mazel εἰς σημειώμα του περὶ τοῦ Tarde εἰς τὸ περιοδικὸν *Mercure de France*, LI (1904), 100.
- 12.— Τοῦτο ἀναφέρει ὁ Dr. A. Lacassagne εἰς τὸ ἄρθρον του «Gabriel Tarde 1843-1904», *Archives d'Anthropologie Criminelle*, XIX (1904), 522.
 - 13.— Αἱ ἀπόψεις του αὐταὶ εἶναι συγκεντρωμέναι εἰς τὸ κείμενον «La Sociologie», *Études de psychologie sociale*, (Paris, 1898), 1-62.
 - 14.— *Ibid.*
 - 15.— Αἱ διαφορετικαὶ ἀπόψεις τοῦ Durkheim καὶ τοῦ Tarde διευπλώθησαν εἰς μίαν συζήτησιν με θέμα «Ἡ κοινωνιολογία καὶ αἱ κοινωνικαὶ ἐπιστήμαι» εἰς τὴν *École Pratique des Hautes Études*, Dec. 1903; *Revue Internationale de Sociologie*, XII (1904) 86-87.
 - 16.— Program on Technology and Society, established in 1964, research is under the direction of Professor Emmanuel G. Mesthene.
 - 17.— Tarde, *Les Lois Sociales* (Paris, 1898).
 - 18.— Ὅπως χαρακτηριστικῶς ἐσημείωσε ὁ Tosti εἰς τὸ ἄρθρον του (βλ. ἄνωτ.) ὁ Tarde ἔθεσε ὡς στόχον του τὴν θεωρίαν τοῦ Spencer «εἰς μίαν στιγμήν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ κοινωνιολόγοι ἦσαν συνεπαρμένοι ἀπὸ τὰς σπενσεριανὰς ἀντιλήψεις . . . καὶ ἡ ἀλληγορία τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ ἦτο τὸ σύνθημα τῆς ἡμέρας» (σελ. 491).
 - 19.— Tarde, «La Sociologie», *loc. cit.*
 - 20.— Αἱ θεωρίαι αὐταὶ τοῦ T. Parsons διευπλώθησαν εἰς τὰ ἔργα του *The Structure of Social Action* (New York, 1937) & *Sociological Theory and Modern Society* (New York, 1967).
 - 21.— Gustave Le Bon, *La Psychologie des Foules* (Paris, 1895).
 - 22.— Tarde, *L'Opinion et la Foule* (Paris, 1901), 11.
 - 23.— Francis Wilson, *A Theory of Public Opinion* (Chicago, 1967) 131.
 - 24.— Tarde, *L'Opinion et la Foule*, 83.
 - 25.— *Ibid.* 123-124.
 - 26.— Τὰς ἀπόψεις του αὐτὰς ὁ Tarde ἀνέπτυξε κυρίως εἰς τὸ ἔργον του *La Logique Sociale* (Paris. 1895).
 - 27.— Μερικὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι π.χ. Elihu Katz, «The two-Step Flow of Communication», *Public Opinion Quarterly*, XXII (1957) 61-68, James S. Coleman, *Community Conflict* (Clencoe, III, 1957), Suzanne Keller, *Beyond the Ruling Class* (New York, 1963), Robert K. Merton, «Anomie, Anomia, and Social Interaction: Contexts of Deviant Behavior» in *Anomie and Deviant Behavior*, ed. M. B. Clinard (New York, 1964), Everett M. Rodgers, *Diffusion of Innovation* (New York, 1962), Talcott Parsons, *Societies, Evolutionary and Comparative Perspectives* (New York, 1967).